

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1- Kitap kapakları nasıldı ya da kenarları?

Kitap kapakları ve ciltleri çoğunlukla dana ve domuz derisinden yapılıyordu. Kitap kaplanan diğer malzeme kumaştı ama dayanıksız olduğu için az kullanılıyordu. Deri kullanılmasının amacı sert olduğu için kitabı korumasıydı. Su geçirmiyordu. Bu önemliydi çünkü manastırlarda kitapların tutulduğu koridorlar açık havada olabiliyor, dolayısıyla nemlenebiliyor, ıslanabiliyordu. Ayrıca deri üzerine şekil ve desenler yapılabilirdi. Bu anlamda günümüze gelen en eski kitap 7. yüzyılda İngiltere'nin kuzeydoğusunda yazılan St. Cuthbert İncili'dir. Ketan iplikle dikilmiştir ve Erken Orta Çağ deri kaplamalarının ne kadar güzel olduğunu gösterir. Bu elyazması azizin 687'deki ölümünden kısa süre sonra tabutuna yerleştirilmiş ve Durham Katedrali'ndeki mezarı 1104'te yeni tapınağına yerleştirilmek için açılınca keşfedilmiştir.

Ön ve Arka Kapak

Kitapların kapaklarına kitabın adı, yazarı ve içindeki konularla ilgili tanıtıcı bilgiler yazılabiliyordu. Yalnız bu kolay bir şey değildi. Kapağı kaplayan derinin yapısı kaba olabilirdi ya da yazılacak yüzey pürüzlü olabilirdi. Derinin rengi koyuysa da siyah yazı görünmeyebilirdi. Bu gibi durumlarda kapağa sonradan bir parşömen parçası yapıştırılıyor ve yazı onun üzerine yazılıyordu. Modern etiket gb.

Austin, Harry Ransom Humanities Research Center, MS HRC 29. 10-11. Yüzyıl

Başka bir yöntem kapaktaki başlık kısmının ince bir boynuz ya da kemik parçası ile çerçevesi ve bir pencere oluşturmaktır. Bu kemikler kapağa çivilerle tutturulmuştur.

Orta Çağ'da kitapların kenarları genellikle süslenmezdi ya da yapılırsa da mütevaziydi. İstisnalar elbette vardı.

London, British Library, Burney MS 275. 1309-1316 Arasında, Paris'te, Gotik yazı stilinde

Latince Yazılmış Bir Eserdir
Ölçüleri: 405×290

Burada (üstte) bir arma kullanılmıştır demek ki bu süslemeler bir amaca da hizmet edebiliyordu. Ayrıca bazı kitaplar cildi arkada kalacak ön yüzü dışa bakacak şekilde de konumlandırılabilirdi. O zaman yaprakların üzerine kitap bilgisi yazmak gerekiyordu.

Tarihsel sıralamaya baktığımızda kitap bilgilerinin önce üst ve alt kenarlara, sonra yan kenara ve sonra da sırt bölgesine yazıldığı görülüyor. Bunun nedeni kitapların Erken ve Yüksek Orta Çağ'da yatay, Geç Orta Çağ'da ön kenarı okuyucuya bakar şekilde dik ve Erken modern dönemde sırt kısmı dışa dönük dik şekilde saklanmasıdır. Kitabın künyesi çoğunlukla kapağa ya da kenarlara yazılmıyor, kitabın içinde ne olduğunu merak edenler sayfaları incelemek zorunda kalıyorlardı.

Quaestiones Morales. Pars 1. Ölçüleri: 284x197x43
Washington, Folger Shakespeare Library, INC_M26, 1487, İngiltere

2- Kitaplar hep aynı türde mi yapılıyordu, farklı kitaplar var mıydı?

Evet vardı. Boyutlarına bakıldığında az yer kaplayan ama en fazla bilgiyi barındıran kitap türleri, katlanabilir kitap, akordion kitap ve rulo kitaplardı. Başlı çeken ise rulolardır. Kitap yapımı 4. yüzyılda başlamıştır ama rulo yapımı çok uzun zamandır biliniyordu. Kitap yapımının başlaması rulo yapımını azaltsa da bitirmemiştir. 1280'lerde Bruges şehri gelir ve giderlerini kaydetmek için halen rulo kullanıyordu. Ayrıca dar kitaplar vardı, bunlar tek elde tutulması kolay olan genelde din adamlarının ayinlerde kullandığı kitaplardı.

3- Kitaplar Orta Çağ Avrupası'nda nasıl saklanıyor ya da korunuyordu?

Kitaplar kullanılmadığı zaman ve yolculuk sırasında zarar görmemeleri için kutuya, çantaya ya da kılıfa konuyorlardı. Kitapları kutuya koymanın bir diğer nedeni geçit törenlerinde şehirde gezdirirken ya da savaş meydanında birliklerin önünde koşuşturan rahibin boynunda ya da koltuk altında taşınırken kitabın zarar görmemesiydi. Kutular genelde ahşaptan yapılıyor, üzerleri

değerli taşlarla süsleniyor ya da fildişi parçalar çakılıyordu. Çantalar genelde deriden yapılıyorlardı. Bu tür çantaların çok azı günümüze gelebilmiştir ancak metinlerden bilgi edinebiliyoruz. 7. yüzyıla ait *Hisperica Famina* adlı eserde kitap çantalarına dair bilgi bulunmakta, keşişlere verilen talimatta beyaz kitap çantalarını duvara asmaları, düz bir şekilde yerleştirmeleri söylenmektedir. Aynı eserden anladığımız kadarıyla taze koyun derisinden yapılan bu çantaların malzemesi kare şeklinde kesilip, üst taraftan tek bir kenarı açık kalacak şekilde dikiliyor ve düğmeli bir kapakla kapatılıyordu. Bu çantaları genellikle din adamları kullanılıyordu hatta bunun din adamları için bir gelenek olduğu ve bazen postacı çantası gibi omuza asarak taşındığı da bilinmektedir. Böylece birden çok kitap taşınabiliyordu. Bazı çantalar ise askısı olmadan elde taşınıyordu.

Faddan More Psalter, Dublin, National Museum of Ireland, 9. Yüzyıl

Başka bir kitap taşıma yöntemi ciltlendiği derinin uzun bırakılıp ucuna da bir düğüm eklenerek bel kemerine sıkıştırılması şeklindeydi. Kitap kemere sıkıştırılıyor, düğüm kısmı kemer üzerinden sarkıtılıyordu. Deri su geçiriyordu. Bu kitaplar daha çok küçük ve hafif kitaplardı. Aşağıdaki kitap 15. yüzyılda İngiltere’de Gotik tarzda üç müstensih tarafından yazılmıştır. Yine de buraya ait olduğu tartışmalıdır çünkü kuşak kitapları denen bu kitapların daha çok Aşağı Ülkelerde ve Ren Vadisi’nde yazıldığı bilinmektedir. Bu bağlama tarzlarının İngiltere’ye ait örneklerinden günümüze gelen örnek de bulunmamaktadır. İçindeki metin Boethius’un *De consolatione philosophiae* (Felsefenin Tesellisi) adlı metnidir. Ölçüleri 100 x 80 mm’dir yani bir kredi kartından biraz daha büyüktür.

Yale Beinecke Library, MS 84, yak. 15. Yüzyıl

4- Kitaplar kütüphanelerde nasıl yerleştiriliyor ya da saklanıyordu?

Orta Çağ'da kitapların standart bir boyutu yoktu. Düzgün bir şekilde istifleyemezsiniz. Ciltlere kitap yazmak da henüz yapılmadığından bir kitabı diğerleri arasından bulmak çok zordu. Bunu yapmanın en kolay yolu kitaba bir numara ya da harf vermek ve onu rafa doğru sırayla yerleştirmektir. Bazen hem harf hem numara veriliyor, harf kitabın rafını, numara raftaki kitabın konumunu gösteriyordu. A rafındaki 3 numaralı kitap gibi. Aynı amaçla, özellikle kürsüler altındaki rafların her iki yanına yerleştirilen kitaplarda, renkler de kullanılmıştır. Örneğin kırmızı sayılar rafın sağ tarafındaki, siyah sayılar sol tarafındaki kitaplar için kullanılabilir. Kitabı bulmanın başka bir yöntemi kataloglamaktır. 1200'lere kadar manastır kütüphanelerinde içindeki kitapların yazılı olduğu bir liste vardı ama kitabın yerini göstermiyordu. Sonradan kitabı ve yerini gösteren gerçek kataloglar yazılmaya başlandı. Bunlar bazen kütüphane duvarlarına da yapıştırılıyordu. Daha gelişmiş olan bazı kitap katalogları uzun ve dardı, elde taşınması kolay olsun diye böyle yapılmıştı. Katalogda iki sütun vardı, biri siyahtı ve sol taraftaki kitapları gösteriyordu, diğeri kırmızıydı sağ taraftaki kitapları gösteriyordu. Ayrıca her sütun ikiye bölünmüştü. Üst yarıda üst raftaki kitaplar, alt yarıda alt raftaki kitaplar yazılıydı.

Kürsü ve Altındaki Zincirli Kitaplar
Cesena, Istituzione Biblioteca Malatestiana
www.comune.cesena.fc.it

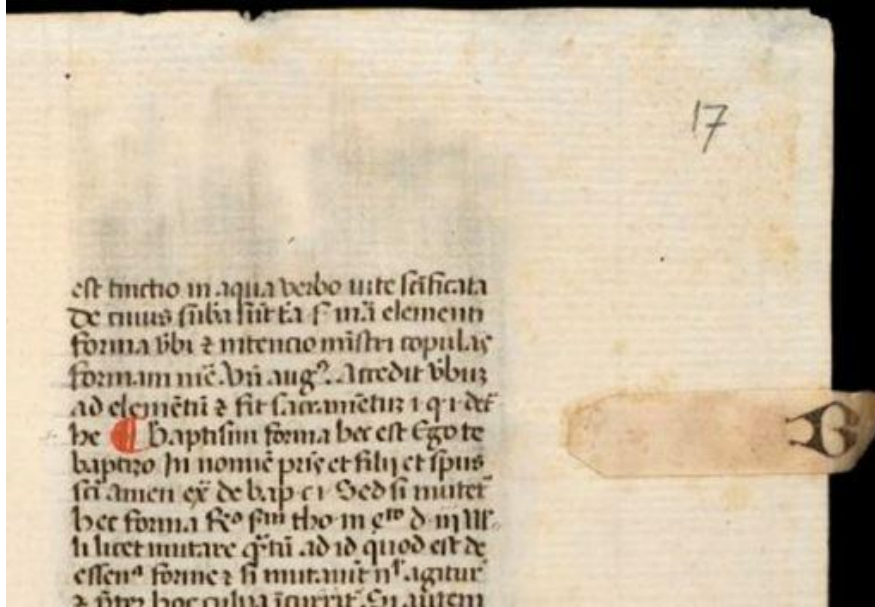
5- Kitaplarda ayraç ya da benzeri bir şey işaretleyici kullanılıyor muydu?

Evet, okuyucular kitaplara ayraç da koyuyorlardı. Örneğin iğneler ayraç olarak kullanılabilirdi ya da sayfanın kenarına önemli olduğu göstermek için dikilen bir ip ya da sayfa arasına konan bir yaprak, dal, saman parçası ayraç görevi görebiliyordu. Yer imleci olarak kullanılan yöntemler arasında sayfanın kenarından kesilerek bir parça çıkarılması, bir kesi atıp bu parçanın bu kesiden geçirilmesi ve bir kısmının da kitabın dışında bırakılması gösterilebilir.

Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL MS 2001, 12. Yüzyıl
Fotoğraf: Erik Kwakkel

Bir diğerk örnekte, bugün kullandığımız post-it'ler gibi, bir parça parşömen bir kısmı sayfa dışında bırakılacak şekilde sayfaya yapıştırılıyordu. Dışarda kalan kısma da bir not ya da hatırlatıcı bir harf yazılabiliyordu.

Utrecht, UB, MS 146, fol. 17r. Latince olarak Fransa'da yazılmıştır, yak.1460-1480, Ölçüleri: 290×210 mm.

Kitabın üst tarafına düğüm atılarak sayfalar arasına yerleştirilmiş ipler de ayraç olarak kullanılabilirdi.

Auckland Libraries, Sir George Grey Special Collections, Med. MS S.1588.

Başka bir ayraç türü uzun ince bir parşömen parçanın kitap cildinin üst tarafına tutturulması, bu parçaya üzerinde hareket edebilen ve ucuna yine parşömeden bir yuvarlak parça kesilerek dikilmesi ile yapılanıydı. Yuvarlak parça üzerinde Roma rakamıyla 1-4 arası sayılar yer alıyordu.

Sayfanın hangi sütununda kalındıysa yuvarlak parça o tarafa çevriliyor, hangi satırda kalındıysa işaretleyici o satıra kadar aşağı çekiliyordu. Sayıların dörde kadar olmasının sebebi Orta Çağ elyazmalarında genelde en fazla dört sütunun olmasıydı. İki'den fazla sütunu olan sayfalarda yuvarlak parça üzerindeki sayılar sütunu işaret ediyordu. Böylece bu ayraçla hem sayfa, hem sütun hem de satır belirlenmiş oluyordu.

Harvard, Houghton Library, MS 277, 12. Yüzyıl

Elyazmalarında önemli noktaların işaret edildiği el çizimleri ya da ahtapot tarzı çizimler de görmek mümkündür. Aynı amaçla kenar boşluklarına “nota/dikkat” kelimesi de yazılabiliyordu.

6- Orta Çağ Avrupası'nda kitap satıcılarının olduğu belli bir yer var mıydı?

Evet vardı. Orta Çağ Avrupası'nda kitap yazarak para kazananlar genellikle kasaba ya da şehrin en büyük kilisesinin etrafında olurlardı. Bunun nedeni bu dönemde kitap yazdıracak ya da kopyalatacak kişilerin çoğunlukla kiliseyi ziyaret edenler ya da din adamları olmasıydı. 14. yüzyılda bu kiliselerin etrafındaki mahallelerde yerleşmeye başladılar. Zamanla bu mahallelere tezhip ustaları ve ciltçiler de yerleştiler ve hem yazmaya hazır parşömenler hem de kitaplar buralarda satılmaya başlandı. Böylece bir kitaba ihtiyaç duyulduğunda herkes nereye gidileceğini biliyordu. Yalnız kazanılan paranın az olduğunu söylemek gereklidir.

7- En çok talep edilen kitaplar hangileriydi?

En çok talep edilen ve dolayısıyla kopya edilen metinler İncillerdi. İncil Orta Çağ Avrupası'nın en önemli kitabıdır. Latince tercümesi olan Vulgata ise en çok tercih edilenidir. Nadiren ayrı ayrı kopyalanırlardı, genelde dördü birden yazılırdı. 7. yüzyıldan itibaren kopyalanan metinlere bölüm listeleri/başlıkları da eklendi. Eski Ahit kitapları da kopyalanıyordu, Zebur genellikle Eski Ahit içinde değil de tek başına ayrı olarak kopyalanıyor, okumaktan ziyade ayinlerde ilahi/dua için kullanılıyordu. Ekmek-Şarap Ayini Hristiyan dini yaşamındaki ana ayindi. Orta Çağ'ın başlarında tek bir kitap halinde olmazdı, bunun için ilahi ve duaları içeren çeşitli kitaplar kullanılır ve kopyalanırdı. 10. yüzyıldan itibaren Missal denen yeni kitaplar kopyalanmaya başlandı. Bunlarda İncil'den dersler, Havarilerin Mektupları ve dualar birarada bulunuyordu. Rahiplerin evlilik, vaftiz gibi törenlerde kullandıkları kitaplar da çok kopyalanıyordu. Kilisede günün belli saatlerinde okunacak duaların yer aldığı dua kitapları, sonraları halk tarafından da rağbet gördüğü için çok kopyalandı.

Ruhban sınıf çoğu zaman yemin ederken bu parşömen sayfalara dokunuyor hatta öpüyordu. Yapılan araştırmalarda bu sayfalarda yüksek seviyede insan DNA'sına rastlanmıştır.

8- Orta Çağ müstensihleri kendi işleri hakkında ne düşünüyorlardı acaba biliyor muyuz hocam?

Şöyle bir örneğimiz var. 12. yüzyılda bir İspanya manastırında Beatus adlı elyazmasını kopyalayan keşiş elyazmasının sonunda şunları yazmış: *“Eğer yazmayı bilmiyorsanız, bunun çok zor olmadığını düşünebilirsiniz... Size bunun ne kadar zahmetli bir iş olduğunu anlatayım: görme gücünüzü yok eder, belinizi büker, midenizi ve yanlarınızı sıkıştırır, bütün vücudunuzun sızlamasına yol açar.”* Birinci elden edindiğimiz bu bilgiye dayanarak kitap kopyalamanın oldukça zahmetli ve yorucu bir iş olduğunu söyleyebiliriz.